PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLA

A BIBLIAI SZÖVEGÉRTELMEZÉS ELMÉLETI MEGALAPOZÁSA SZENT ÁGOSTONNAK *A KERESZTÉNY TANÍTÁSRÓL* ÍRT MŰVÉBEN ÉS ANNAK VETÜLETE A *VALLOMÁSOK*BAN

Tézisfüzet

Készítette: Richter Mátyás

Konzulens: Dr. Perendy László

Budapest, 2026

Hippói Szent Ágoston (Aurelius Augustinus, 354–430) átfogó hermeneutikai munkája, mely *A keresztény tanításról* (*De Doctrina Christiana* – a továbbiakban *DDCh*) címet viseli kultúrtörténeti szempontból kiemelkedik a nagy nyugati egyházatya számos írása közül, jóllehet sok olyan műve maradt fenn, amely akár terjedelmében, akár témájának magasztosságában vagy egyediségében felülmúlja a négy könyvből álló *DDCh*-t. Az egyik ilyen, az imént felsorolt jelzőknek talán legjobban megfelelő, szélesebb olvasóközönség előtt is ismert és sokszor idézett mű a *Vallomások*. Ennek megfelelően a keletkezésük óta eltelt több, mint 1600 év során mindkét – és főleg az utóbbi – munkával kapcsolatban bőséges irodalom látott napvilágot különböző felkészültségű és szellemi beállítottságú írók nyomán. Ebben a nagy irodalmi tengerben ennek a disszertációnak az az elsődleges és alapvető sajátossága, hogy benne az említett művek általános vizsgálatán túl arra tettem kísérletet, hogy tartalmi tárgyalásuk során bemutassam a kettőjük közötti kapcsolatot, mégpedig a bennük közölt különböző – közvetlen vagy közvetett, illetve elméleti vagy gyakorlati – ismeretelméleti és hermeneutikai tematikák alapján.

A két mű közötti kapcsolatot meglátásom szerint két fő érintkezési pontra lehet alapozni. Az egyik a keletkezésük körülményeivel van összefüggésben: Ágoston nagyjából egyidőben, a IV. század utolsó éveiben vágott bele mindkét vállalkozásba, és így nemcsak tartalmi szempontból, hanem megírásuk folyamatában is hatással lehettek egymásra. Ebből kifolyólag a másik kapcsolódási pontot a belső összefüggések terén az ismeretelméleti háttér, illetve a bibliai exegézis elmélete és gyakorlata szolgáltatja. A két mű szellemi hátterének jellegzetessége, hogy megírásuk kezdetéhez közel esik – és azt megítélésem szerint mindkét esetben megelőzi – a szerző kegyelemtani felfogásában beálló fordulat, amelyet általában püspöki szolgálatának kezdetére, pontosabban pedig 396 környékére datálnak. A kegyelem szerepének ez az Ágoston gondolkozásában – aránylag hirtelen – bekövetkező felértékelődése tehát fontos ismeretelméleti szempontot jelenthetett a *Szentírás* értelmezésének e két műben közölt elmélete és gyakorlata terén.

Továbbá ez a két kapcsolódási pont abban is segítséget jelentett számomra, hogy némiképp leszűkítsem ezt a rendkívül tágas kutatási területet. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt fontos megjegyezni azt a körülményt, hogy a *DDCh* írásának folyamata a III. könyv befejezése előtt mintegy 30 évre megszakadt, ami azt jelenti, hogy a IV. könyv, amely a feltárt igazságok hatékony előadásával (*de modo proferendi*) foglalkozik, teljes egészében kívül esik azon időszakon, amely során a közvetlenül a hermeneutikával foglalkozó szakasz (*de modo inveniendi*) keletkezett, és amikor a *Vallomások* is íródott. Ezért nem foglalkozom részletesen a *DDCh* IV. könyvével; ugyanakkor annyi engedményt azért mégis tettem, hogy közelebbről

megvizsgáltam a III. könyv utolsó szakaszát is, amely a IV. könyvvel együtt már szintén később, a 420-as évek második felében keletkezett. Ez utóbbi záró szakasz beemelését az indokolta részemről, hogy Ágostonnak a *DDCh*-ban közölt teljes bibliai exegézissel kapcsolatos elméletét egészében láthatóvá tegyem, amit szerzőnk 30 év után lényegében csak a donatista kötődésű Tyconiusnak († 390 körül) *Liber regularum*ában közölt hermeneutikai szabályainak recenziójával egészített ki. Éppen ennek a kiegészítő szakasznak a természete az egész mű keletkezéstörténetével kapcsolatban fontos körülményként jelentkezik. Véleményem szerint annak dilemmája, hogy egy nem katolikus szerzővel szakmai párbeszédet folytasson az akkoriban feszült észak-afrikai egyházi közegben, közreműködhetett abban, hogy a püspöki rendben még új Ágoston ott és akkor megszakította a *DDCh* írását. Ebből tehát az is következik, hogy a *Vallomások*at is, amely a *DDCh* első keletkezési fázisával nagyjából egy időben íródott, alapvetően az ebben lefektetett ismeret- és exegetikai elmélet szemszögéből kutattam.

A felhozott kapcsolódási pontok ellenére a két írás műfajában és természetében teljesen elüt egymástól, ami nagymértékben befolyásolta a doktori értekezés szerkezetét és tartalmi elrendezését is: a művek bevezetőjét követően egyes könyveiknek tárgyalásában is alapvetően a keletkezésük linearitásához és folytonosságához ragaszkodtam. A tartalmi bemutatáson túl pedig arra törekedtem, hogy ezt az elrendezést a *theoria* és a *praxis* egymástól függő és egymást kiegészítő funkcióihoz kapcsoljam a két mű eltérő irányultsága alapján, bár ebben a tekintetben mindkét műben bizonyos mértékű átfedéssel találkozunk. Ennek megfelelően, míg a *DDCh* tudományos módszertan alapján tárgyalja a klasszikus *paideia*, a megismerés és a hermeneutika témaköreit, a *Vallomások* ezeket a személyes tapasztalaton, reflexión, valamint az *Első teremtéselbeszélés* (Ter 1,1–2,4) folyamatos és több értelmezési szinten történő magyarázatán keresztül tárja fel. Ami pedig a két mű folytatólagos bemutatása közötti dinamikus kapcsolatot illeti, leginkább kereszthivatkozások segítségével igyekeztem felhívni a figyelmet a tematikai párhuzamokra és átfedésekre. Összességében elmondható, hogy ez a részemről alkalmazott eljárás inkább az irodalmi források alaposabb elemzését tette lehetővé, de talán egy vitázóbb és dinamikusabb érvelési rendszer kibontakozásának rovására.

Ebből kifolyólag a kutatás tárgya alapvetően Szent Ágostonnak a *Szentírás* értelmezésével kapcsolatos elmélete (*theoria*), mely a hitbeli és erkölcsi alapok (*res*) lefektetésével kezdődik a *DDCh* I. könyvében. A hippói püspök ebben lényegileg teleologikus alapon feltárja a keresztény hit szabályát (*regula fidei*) és a szeretet kettős parancsának (*gemina caritas* – vö. Mt 22,37–39) értelmét, melyek tartalmilag és a gyakorlatban is megbízható kiindulási pontot jelentenek az exegézis számára. Ezt követi jelelmélete (*signa* – szemiotika) a II. és III. könyvben, amellyel a szerzőnek általában az a célja, hogy az olvasókat segítse abban,

hogy a bibliai jelekkel – mind a szó szerintiekkel, mind pedig az átvitt értelműekkel – kiegyensúlyozott kapcsolatot alakítsanak ki, amivel bátran nekivághatnak a szent szövegek értelmezésének. Így vizsgálódása e téren a különféle jelek azonosítására, valamint jelentésüknek a vonatkozó értelmezési kereteken belüli lehető legátfogóbb feltárására irányul.

A II. könyvben Ágoston elsősorban a bibliai exegézis tudományos természetére összpontosít: először is elhelyezi a bibliai jeleket a jelek egyetemes rendszerében leírva azok sajátosságait, majd egy rövidebb *excursus*ban természetfeletti vonalon meghatározza a tudomány művelésének határait és hatókörét, ami alapján és után a *Bibliá*t tudományos forrásként határozza meg a kánon révén állapítva meg annak terjedelmét. Végül, miután szerzőnk foglalkozott a bibliai szöveg közvetlen nyelvi problémáival – egyszerre szorgalmazva mind az eredeti nyelvek, mind a különféle „hivatalos" és „nem hivatalos" fordítások használatát –, egy másik, hosszabb *excursus*ban tisztán keresztény szempontból osztályozza és értékeli a különböző tudományos és áltudományos tanokat és intézményeket, külön hangsúlyt fektetve ezeknek a *Szentírás* értelmezésének szolgálatában betöltött arányos hasznosságukra. Így, hasonlóan Nagy Szent Vazulhoz († 379) és Nazianzoszi Szent Gergelyhez († 390), Ágoston is nyitottságot tanúsít a pogányok kulturális és tudományos öröksége iránt, felhívva ugyanakkor a figyelmet a folyamatos megkülönböztetés (*diiudicatio*), valamint a mértékletesség (*„Ne quid nimis!"* – Terentius, *Andria*, I,1,60–61) szükségességére.

A III. könyvben Ágoston elmélyíti a jelelméletet a keresztény kinyilatkoztatás rendszerén belül. Az ismeretlen (*ignota*) jelek tárgyalását követően áttér a kétértelműség (*ambiguitas*) problémájára, de itt is az eredeti jelentésükben álló jelekből (*signa propria*) indul ki, amivel a korabeli szövegkiadásokra jellemző általános nehézségekre irányítja olvasói figyelmét. Egyes mondatok kétértelműsége ugyanis gyakran pusztán abban gyökerezett, hogy az írás nem volt elég világosan tagolva (*distinctio*), illetve – ebből kifolyólag – a felolvasás során nem volt megfelelő a hangsúlyozás (*pronuntiatio*), ami azt eredményezte, hogy sem az olvasó, sem pedig a hallgatóság nem tudta helyesen értelmezni a szöveg tartalmát. Röviden összegezve az Ágoston által felvetett megoldási lehetőségeket, az ilyen nehézségek kiküszöbölése lényegében a szöveg közvetlen és tágabb – akár teológiai – kontextusának helyes és pontos megértésén alapul, amelynek során az Egyházban szerzett hitbeli ismeretek logikus felhasználásán túl hasznos lehet a kérdéses szövegrészt az eredetivel vagy más megbízható fordításokkal összehasonlítani.

A hippói püspök tehát ezekből az előzetes feltételekből, vagyis a megfogalmazásában érthető szövegből kiindulva igyekszik megoldást találni a tartalmi kétértelműségek, valamint a többféle lehetséges értelmezés tisztázására, ahol az alapvető és legfontosabb feladat annak

megállapítása, hogy egy adott bibliai szakaszt szó szerinti értelemben (*verba propria*) vagy átvitt, metaforikus, illetve allegorikus közlésként (*verba translata*) kell-e érteni. Ez tekinthető végső soron az egész könyv *status quaestionis*ának. Ennek megfelelően a III. könyv második, jóval terjedelmesebb részében Ágoston nem annyira a különböző képletes kifejezések típus szerinti értelmezésével foglalkozik, hanem inkább az átvitt értelmezések egyes szövegrészekre való alkalmazhatóságával, valamint a szó szerint és allegorikusan értelmezendő kijelentések megkülönböztetésével. Emiatt különbséget tesz az allegória mint az író által tudatosan alkalmazott szókép (*tropus*) és az allegorézis mint az olvasó számára kínálkozó értelmezési módszer között. Szerzőnk a közlést árnyaló nyelvi alakzatokkal nem kíván részleteiben foglalkozni, hiszen azoknak kellő ismeretét a *grammatica* tárgyán belül az általános műveltség részének tekinti. Ezzel szemben az allegorikus értelmezésekre fokozott figyelmet fordít, ahol elsősorban arra törekszik, hogy a szerzői szándék és a lehetséges olvasatok, illetve a szöveg értelmi szintjei között egyensúlyt és egységet teremtsen.

Ennek megvalósulását abban látja, hogy a kutató kellőképpen megbecsüli a szó szerinti jelentést és helyes üdvtörténeti – ezen belül pedig hittani és erkölcstani – összefüggésben alkalmazza az átvitt értelmezéseket. A szó szerinti értelem ugyanis az isteni kinyilatkoztatás történetiségében, az allegorikus magyarázat pedig a bibliai és egyházi hagyományban gyökerezik. A kétféle értelmezési mód tehát az Egyház életében és tanításában összeköttetésben van egymással: így mind a *Bibliá*ban leírtak, mind pedig az olvasó által azokból levont következtetések – amennyiben ezeket az *a priori* tanbeli alapok és a logikus gondolkozás *elégségesen* alátámasztják – egyaránt elfogadhatók igaznak, mégpedig – az igazi szeretet követelménye alapján – anélkül, hogy kárt okoznának a lelkekben vagy zavart keltenének a hívek körében. Mindezek fényében a Tyconius szabályainak kritikai áttekintése és átvétele a III. könyv záró szakaszában Ágoston részéről tekinthető mind saját álláspontja megerősítésének, mind pedig annak kiterjesztésének, különösen a képletes értelmezések javára.

Így a hippói püspök első látásra egyértelműen közelebb áll az alexandriai, illetve az órigenészi exegetikai hagyományhoz, ugyanakkor – ezt mintegy korrigálva és az antiokhiai hagyományt követve – nagyobb hangsúlyt fektet a szó szerinti értelmezésre, elutasítva a különböző jelentésrétegek rangsorolását, ahol a szövegnek mindig kell tulajdonítani szó szerinti, testi értelmen túl magasabb rendű, szellemi mondanivalót is. Az analitika – vagyis a szöveg elemeinek vizsgálata – mögött tehát egyfajta szintetikus vagy „szinoptikus” perspektíva húzódik meg Ágostonnál, amelynek célja a különböző jelentésszinteknek és értelmezéseknek az Egyházban őrzött kinyilatkoztatás alapján történő egységesítése.

Doktori értekezésem második részében azt vizsgálom, hogy az ismeret- és jelelmélet (*theoria*) hogyan bontakozik ki Hippó püspökének személyes lelki fejlődése során, amint azt a *DDCh*-hoz kronológiailag közeli *Vallomások* I–IX. könyvei bemutatják; ezt a folyamatot pedig a mű utolsó részében, a X–XIII. könyvekben megjelenő exegetikai gyakorlat (*praxis*) pecsételi meg. Itt mindenekelőtt arra törekedtem, hogy bemutassam, hogyan tükrözik és miben haladják meg a *Vallomások* ismeretszerzéssel és hermeneutikával kapcsolatos megfontolásai és gyakorlata a *DDCh* elméletét.

Ennek megfelelően tehát éppen a *DDCh*-val kapcsolatban fentebb említett egységesítő látásmódot hangsúlyozza Ágoston a *Vallomások*ban, amikor elutasítja azt a fajta hivatkozást a bibliai szöveg emberi szerzőjének szándékára (*sensus auctoris*), amely csak egyetlen – akár szó szerinti, akár allegorikus – értelmezést hajlandó hitelesnek elismerni, miközben minden más megközelítés érvényét tagadja, még akkor is, ha azok a keresztény tanításban megalapozottak. A hippói püspök szerint ez az eljárás az emberi konvenciók keretei közé szorítja a Szentlélek és az emberek közötti kommunikáció összetett folyamatát és akár egy kézenfekvő allegorikus értelmezés útján is elsekélyesítheti azt, amelynek veszélyére az első látásra botrányosnak tűnő bibliai szakaszok kapcsán a *DDCh* III. könyvében felhívta a figyelmet. Ráadásul ez a felfogás, amely rövid távon kíván egységet teremteni, merésznek, arrogánsnak és erőszakosnak is bizonyul, ami ellentétes az igazi tudomány szellemével, mivel a kutató véleményét és személyét fontosabbnak tekinti, mint magát az igazságot, amelynek kimerítő birtoklását senki ember nem tarthatja fenn magának. Ennek az ismeretelméleti zsákutcának az elkerülése érdekében Ágoston elsősorban a *Szentírás* elsődleges Szerzőjének – vagyis az sugalmazó Szentléleknek – szándékát (*sensus Auctoris*), valamint a kinyilatkoztatás végső tartalmát, az emberiség üdvösségéért testté lett Igét tekinti mérvadónak, aki azért jött, hogy alázatosan szolgáljon másoknak (vö. Mt 20,28; Mk 10,45). Ennek a krisztusi magatartásnak (vö. Fil 2,1–11) az exegézisben is tükröződnie kell, és éppen ez az a végső, egységesítő elv, amelynek segítségével Ágoston a *Vallomások* utolsó könyveiben összekapcsolja az *Első teremtéselbeszélés* bevezető verseinek szó szerinti magyarázatát ezeknek és az utánuk következőknek allegorikus értelmezésével.

Ezeknek a hermeneutikai összefüggéseknek legmélyebb alapja végső soron nem más, mint a hit természetfeletti távlata az emberi megismerésben és az ahhoz igazodó életvitelben, melyek egyaránt feltételezik a kegyelem hatékony működését. Elsősorban ez utóbbinak állít emléket Ágoston a *Vallomások*ban, amelynek már kiforrott felismerései megmutatkoznak a *DDCh*-ban. Megtérését követően ugyanis Ágoston az emberi életet természetfeletti szemszögből kezdte szemlélni, és a keresztény teremtéstan és eszkatológia alapján minden

teremtett dolgot (*res*), valamint az emberi tudás egészét egyre inkább annak a boldog életnek elérésének rendelte alá, amely az Istennel való közösségben gyökerezik és annak zavartalanul teljes és örök élvezetében (*fruitio Dei*) teljesedik be. Ezt a felismerést támasztotta alá a *Vallomások*ban is, amelyben személyes tapasztalatai alapján elemezte az emberi megismerés útját, és – ha nem is rendszerbe foglaltan, miként a *DDCh* II. könyvében – szintén már az isteni kinyilatkoztatás fényében értékelte a klasszikus tudományokat (*septem artes liberales*) és az egyéb, emberek által használt szellemi javakat. Saját maga és édesanyja, Szent Mónika († 387) példáján keresztül szemlélteti a világi tudás és javak relatív voltát, szembeállítva ezeket az Egyházban kapott tudással és kegyelemmel, valamint az Istennél beteljesedő örök élettel. A tudás és a gyógyulás valódi helye tehát az Egyház, amelyet minden más alapítás és intézmény (*institutiones*) támogathat és követhet, de nem helyettesíthet; Krisztus pedig az Igazság (*veritas* – vö. Jn 14,6) és annak Tanítója (*magister* – vö. Mt 23,8), illetve az igazi Orvosság (*medicina*) és a mennyei Orvos (*medicus*), aki egyedül képes az embert lelkében meggyőzni az Igazságról, megerősíteni gyenge és bűnre hajló akaratát, szentté és tökéletessé tenni (vö. 1Pt 5,10), azáltal, hogy a szeretet útján a Legfőbb Jóra (*summum bonum*) irányítja és elvezeti.